

postanu autokefalne, što bi za Rusku pravoslavnu crkvu značilo gubitak nekoliko tisuća zajednica u spomenutim zemljama. Drugi problem Ruske pravoslavne crkve prema Seideu jest vrlo jaka promidžba zapadnih crkava koje raspolažu znatnim materijalnim sredstvima, pa im se Ruska pravoslavna crkva ne može djelotvorno suprotstaviti. Autor ukazuje na ozbiljne optužbe iz krugova Ruske pravoslavne crkve da Vatikan nastoji uvući Rusiju u svoju sferu, dok se protestantskim crkvama predbacuje da svoju izabranost dokazuju materijalnim bogatstvom. Kao najveći problem s kojim se mora suočiti Ruska pravoslavna crkva Seide navodi suradnju vrha Ruske pravoslavne crkve s KGB-om, o kojoj se na Zapadu znalo mnogo, ali ne i u Rusiji. Crkveni predstavnici nisu nikada negirali blisku suradnju s KGB-om, objašnjavajući to nužnošću na koju je Crkva morala pristati kako ne bi tridesetih godina u potpunosti bila uništena. No, niže svećenstvo, koje je samo osjetilo progone i provelo godine u zatočeništvu, zatražilo je širu istragu, koja je ostala neizvršena. U samoj Ruskoj pravoslavnoj crkvi sve se više ističe ruskonacionalna komponenta, a mogu se čuti i antisemitski stavovi nekih biskupa, od kojih se morao distancirati i Sinod Ruske pravoslavne crkve. Završavajući svoj članak Seide je konstatirao kako do većih promjena unutar Ruske pravoslavne crkve može doći tek nakon smjene generacija, jer će se mlađe generacije moći više kritički odnositi prema svim problemima baštinjenima iz komunističkog i postkomunističkog vremena.

Hans Hirsch u članku »O organizaciji poduzeća kod izgradnje sustava tržišnog gospodarstva u istočnoj Europi« obrađuje probleme koji pogađaju zemlje istočne Europe kod prijelaza na tržišnu ekonomiju. Njegovo je mišljenje kako u početku sve te zemlje čeka duže razdoblje male produktivnosti, a nezaposlenost će biti sve veća. U tom će razdoblju biti otežano zbrinjavanje stanovništva u osnovnim životnim potrebama. Poseban problem bit će sukob ideologija. Osobito onih koje zastupaju zagovornici ranijeg sustava, s tržišnim načelima zapadnog svijeta. Za neke istočnoeuropske zemlje velik problem bit će pretvaranje vojnoindustrijskih kompleksa u civilna privredna poduzeća. Autor predlaže da se odmah ne prelazi na potpunu privatizaciju, posebno ne onih grana privrede koje imaju strateško značenje za zemlju.

Osim ovih radova u časopisu nalazimo kratak prikaz života i rada Vaclava Klauša, ministra predsjednika Češke Republike, te iscrpan pregled časopisa i knjiga koje se odnose na istočnu i jugoistočnu Europu, a izašle su u studenome mjesecu 1993. godine. U dodatku časopisa, pod naslovom Osteuropa-Archiv, nalaze se članci prevedeni iz nekoliko dnevnih ili tjednih novina iz raznih zemalja istočne i jugoistočne Europe. Možemo istaknuti razgovor makedonskog novinara M. Spiroskog s mitropolitom Makedonske pravoslavne crkve Kirilom, koji je govorio o problemima priznavanja autokefalnosti Makedonske pravoslavne crkve.

Zlatko Kudelić

GLAUBE IN DER 2. WELT – Zeitschrift für Religionsfreiheit und Menschenrechte, 1993./21. Jahrgang, br. 4., Zollikon, 1993., 32 str.

Časopis *Glaube in der 2. Welt*, koji se bavi pitanjima vjerskih sloboda i ljudskih prava, u broju 4. za 1993. godinu donosi nekoliko članaka koji se odnose na problem položaja Crkava u ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pozornost uredništva privukla su javna istupanja Srpske pravoslavne crkve (SPC), čiji su teolozi, po mišljenju urednika Ericha Brynera, poistovjetili nacionalnu pripadnost s vjerskom pripadnošću. Na taj način stvorili

su svojevrsni religijski nacionalizam, nespojiv s kršćanskom vjeroispoviješću. Stoga je i razumljivo što su u časopisu čak tri članka posvećena držanju SPC-a prema ratnim zbivanjima, jedan članak analizira razlike u pristupu ratu kod Katoličke crkve u Hrvata i SPC-a, dok posljednji govori o ratu u Hrvatskoj i BiH donoseći sociopsihološke ocjene uzroka rata.

Anne Herbst pokušala je prikazati položaj Katoličke crkve i SPC-a u sukobu na području bivše Jugoslavije i ukazati na eventualni utjecaj tih crkava na službenu politiku u Hrvatskoj i Sloveniji. Njezina dva članka, »Smrt i preobražaj«, te »Srbi u božjem planu spasenja«, opširno govore o ovoj problematici. Autorica je istaknula kako se za SPC-a može jasno reći da je svojim djelovanjem stvorila klimu isključivosti prema drugima. Ovakva razmišljanja unutar vrhova SPC-a, prema njoj, imaju korijen u teološkim razmišljanjima dvojice istaknutih teologa, Justina Popovića i Nikolaja Velimirovića, koji su svojim idejama o posebnoj izabranosti srpskoga naroda za pravoslavno kršćanstvo i mučeništvom za pravoslavnu vjeru, koje je trajalo stoljećima, mitski interpretirali srpsku prošlost. A. Herbst govori kako se povezivanje vjere, nacije i povijesti može iskazati u netoleranciji prema drugim zajednicama i narodima te prema ekumenizmu. Otvoreno djelovanje SPC-a u političkim događajima autorica vidi u podršci Srbima izvan Srbije, a istaknula je stalne optužbe srpske strane o genocidu koji se provodi drugi put nad Srbima. Napad JNA na Hrvatsku zapravo je bio legitimiran tezom o genocidu koji Hrvati provode nad Srbima. S druge strane, Katolička se crkva uspjela, po mišljenju autorice, držati podalje od službene politike državnih vlasti u Hrvatskoj. Svoju je djelatnost najviše usmjerila na karitativne akcije, a nastojala je pokrenuti i zajednički dijalog sa srpskom stranom. No, SPC-a nije nimalo promijenila stavove, inzistirajući na tezi da je srpsko tlo svugdje gdje se nalaze srpski grobovi. Autorica napominje kako se teško mogu očekivati brže promjene stavova vrha SPC-a, ali malu nadu daje zajednička akcija biskupa SPC-a za srednju Europu Konstantina Đokića, koji je s Evangeličkom crkvom u Njemačkoj podržao akciju za osnivanje suda za ratne zločine na području bivše Jugoslavije.

Drugi članak iste autorice, »Srbi u božjem planu spasenja«, zapravo je sažetak referata koji je održao biskup Atanasije Jevtić na IV. ekumenskom simpoziju u Ljubljani 1980. Biskup Jevtić, koji je najčešći protivnik kompromisa u pogledu budućnosti »krajina« u Hrvatskoj i BiH, slijedi teološku misao Popovića i Velimirovića o izabranosti srpskog naroda, koji je gotovo izjednačen s Izraelom. Autorica napominje kako se Jevtićeve ideje ne mogu promatrati samo s teološkoga gledišta, jer se srpska ekleziologija ne može odlučiti na razdvajanje povijesti od teologije. Zato je ovaj sažetak Jevtićeva referata iz 1980. godine dragocjen prilog razumijevanju političkih stavova SPC-a i njihovih izvorišta.

Geert van Dartel u članku »Nikolaj Velimirović, sporni lik Srpske pravoslavne crkve«, prikazao je život i teološku misao episkopa Nikolaja Velimirovića. Van Dartel predstavlja Velimirovića kao teologa koji je najjasnije iznio ideju o izabranosti i mučeništvu srpskog naroda za pravoslavlje. Njegovi sljedbenici danas su najutjecajni teolozi SPC-a – A. Jevtić, I. Bulović i A. Radović. Sam je Velimirović postao predmet napada nakon drugoga svjetskog rata, dok se u krugovima SPC-a pokrenulo pitanje njegova proglašavanja svecem. No, van Dartel upozorava kako je Velimirović bio s jedne strane napadan zbog tobožnje suradnje s okupacijskim vlastima za drugoga svjetskog rata, a još teža optužba protiv Velimirovića jest optužba da se u njegovim radovima može naći izrazit antisemitizam. Obranu Velimirovića pokušao je Atanasije Jevtić, koji Velimirovićevo držanje tijekom rata ocjenjuje povoljno, jer su ga Nijemci početkom rata internirali zajedno s patrijarhom Gavrilom. Što se tiče optužba za antisemitske stavove, Jevtić u njima vidi samo paralele između Starog i Novog zavjeta, odbacujući antisemitske elemente iz Velimirovićevih tekstova. No, van Dartel je, analizom tekstova spomenutog Velimirovića, iznio mišljenje kako je moguće pronaći antisemitske stavove, ali do njih je Velimirović došao, smatra van Dartel, na temelju vlastite koncepcije povijesti. Naime, u Velimirovićevim tekstovima Bog jest jedini pokretač povijesnih promjena, koji donosi pobjede i poraze. Grijeh ljudi povlači za sobom rat kao posljedicu kršenja Božjih zapovijedi. Velimirović je optužio i Židove i Europu da su se okrenuli od Boga, a Židove je napao kao krivce što se Europa odrekla Sina Božjeg. U tom

kontekstu, upozorava van Dartel, treba shvatiti i Velimirovićevu misao da Židovi više nisu potrebni jer su ispunili svoju zadaću. Van Dartel kaže kako je Velimirović znao za uništavanje Židova, te je tu činjenicu integrirao u svoj teološki pogled na Europu. Stoga su bez uspjeha napori srpskih teologa koji pokušavaju izdvojiti takve Velimirovićeve ideje iz cjeline njegove teološke misli. Slijedeći takve ideje episkopa Velimirovića, van Dartel zaključuje kako je on morao doći do pretpostavke o pojavi nekoga drugog izabranog naroda, u ovom slučaju srpskog. No, izabranost srpskog naroda može se održati samo pod uvjetom da on ostane vjeran pravcu koji je postavio sveti Sava. Stoga srpski narod mora izbjegavati sve utjecaje koji dolaze sa Zapada, jer je Zapad odbacio Boga. Završavajući svoj članak, van Dartel je upozorio kako je u takvim stavovima opasnost pojave religijskog nacionalizma i fanatizma, te da bi se SPC trebala kritički postaviti prema Velimirovićevoj teološkoj koncepciji povijesti, i umjesto apsolutizacije vjersko-nacionalne tradicije, prihvatiti ideje ekumenizma i moderne kulture.

Posljednji članak u časopisu, pod naslovom »Mržnja na Balkanu«, napisao je Ronald Grossarth-Maticek, pokušavajući odgovoriti na pitanje po kojim bi se kriterijima mogli razlikovati demokrati od nacionalista na Balkanu, te kakva bi trebala biti uloga inozemstva u ratu na prostoru bivše Jugoslavije. Autor je rat u BiH i Hrvatskoj promatrao kao dio postkomunističke krize identiteta. Sociopsihopatološki pristup ratu sastojao bi se u analizi društvenog sustava, individualne psihopatologije. Po njemu, u Hrvatskoj, BiH i Srbiji postoje tri politička pravca: nasljednici komunističkog sustava, nacionalističko-fašističke stranke, koje žele etničko čišćenje, te demokratske struje usmjerene Zapadu. Nacionalisti su na vlasti i u Hrvatskoj i u Srbiji, a karakteriziraju ih optužbe druge strane kako je samo ona kriva za rat, povijesna regresija i obrana vlastitog teritorija od uljeza. S druge strane, hrvatski demokrati najveću krivnju za rat pripisuju drugoj strani, dok srpski demokrati govore o podjednako krivnji za rat. Iako autor govori kako bi države i nacije bivše Jugoslavije trebale spoznati da ratovi vođeni nacionalističkim motivima slabe njih same iz dana u dan, nije precizno iznio koji bi to bili nacionalistički motivi. Po njegovu mišljenju, »nacionalistički« ratovi mogu se zaustaviti protumjerama na demokratskoj i međunarodnoj fronti, tj. uvođenjem privrednog tržišta primjerenog mogućnostima dotičnih zemalja i mentalitetu stanovništva. Završavajući svoj članak, Maticek upozorava na opasnost širenja radikalnog nacionalizma i militantnog akcionizma još šire po Balkanu, unatoč zapadnoj intervenciji.

Zlatko Kudelić

**HISTORIJSKI ZBORNIK, XLIV (1), Zagreb, 1991., 290 str.,
Izdavač: Društvo za hrvatsku povjesnicu**

Historijski zbornik izlazi kontinuirano od 1948. godine i predstavlja jedan od najznačajnijih hrvatskih povijesnih časopisa. Ovaj broj časopisa tiskan je u trenutku kada se Republika Hrvatska, nakon proglašenja neovisnosti, našla izložena apokaliptičkom naletu srbijansko-crnogorskog »barbarogenija« i njegove udarne snage – tzv. JNA. Stoga su u posebnoj rubrici časopisa »Dokumenti« objavljeni apeli, priopćenja i prosvjedna pisma koji svjedoče o prinosu hrvatskih povjesničara novom demokratskom sustavu i njihovu promicanju istine o Hrvatskoj na međunarodnom planu. Osim toga, na plenumu hrvatskih povjesničara od 25. rujna 1991., donijeta je odluka o promjeni imena »Saveza povjesnih